

**ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ:
РЕАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ****GUARANTEES OF THE CONSTITUTIONAL ORDER OF UKRAINE
AS A SUBJECT OF RESEARCH: IMPLEMENTATION OF THE SYSTEM APPROACH**

Рябовол Л.Т.,
д.пед.н., доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права
Центральноукраїнський державний
педагогічний університет імені Володимира Винниченка

У статті обґрунтовано модель системи гарантування конституційного ладу України як цілісну сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених компонентів, якими є: мета, об'єкт, суб'єкти гарантування, безпосередньо гарантії (нормативно-правові) та результат функціонування системи, який засвідчує ступінь досягнення мети, дозволяє встановити рівень ефективності системи; розкрито функціональне призначення даної системи та її зовнішнє середовище.

Ключові слова: системний підхід, система, конституційний лад, гарантії конституційного ладу, система гарантування конституційного ладу.

В статье обоснована модель системы гарантирования конституционного строя Украины как целостной совокупности взаимосвязанных и взаимообусловленных компонентов, среди которых: цель, объект, субъекты гарантирования, непосредственно гарантии (нормативно-правовые) и результат функционирования системы, который свидетельствует о степени достижения цели, позволяет установить уровень эффективности системы; раскрыто функциональное предназначение данной системы и ее внешняя среда.

Ключевые слова: системный подход, система, конституционный строй, гарантии конституционного строя, система гарантирования конституционного строя.

The article substantiates the model of the system of guaranteeing the constitutional order of Ukraine and its foundations as an integral set of interrelated and mutually related components, which are: the purpose (system-forming component), object, subjects of guarantee, direct guarantees (normative-legal) and the result of functioning the system. The functional purpose of this system is described, which is to create the conditions necessary and sufficient for the proper realization of the foundations, ensuring stability and inviolability, protection of the constitutional order.

The purpose of functioning of this system is to ensure the inviolability and stability of the constitutional order of Ukraine, as well as to promote its progressive development, adequate dynamics of social and state relations.

The object of this system (the object of guarantee) is the constitutional order of Ukraine as a set of social relations, provided and guaranteed by the Constitution and laws adopted on its basis and in accordance with it, as well as its general principles.

The subjects of this system are all the main subjects of constitutional-legal relations and other elements of these relations.

Normative-legal guarantees as an integral part of the system of guaranteeing the constitutional order are represented by a certain system of legislation, which has a clear hierarchical structure, in which the Constitution occupies the highest place.

Within the framework of a systematic study of the guarantee of the constitutional order of Ukraine, it should be emphasized that all of the above components of this system are interconnected and interdependent. They are not simply added to each other, but integrated, resulting in the desired result of the system's operation. Hierarchically higher component in this system (as in any other) is the goal. It plays a system-forming role, orienting the system to its functions. To achieve the goal is selected an adequate set of tools, methods, forms of activities to ensure the stability of the constitutional order. The purpose is determined by the result of the system's operation, and the degree of achievement of the goal indicates the effectiveness of the system.

The state of social and public life in this model appears as the external environment of a system that affects it positively or negatively by the mediation of objective and subjective factors.

Key words: systemic approach, system, constitutional order, guarantees of the constitutional order, system of guaranteeing the constitutional order.

Конституційний лад – складноструктуроване поняття, яке опосередковує складне явище суспільно-політичної та конституційно-правової дійсності. Виходячи з того, що важливою умовою забезпечення його стабільності й непорушності, а також прогресивного розвитку є гарантованість, реалізація системного підходу (методологічного підходу, який передбачає дослідження об'єкта як цілісної сукупності взаємопов'язаних і взаємообумовлених складників) до його проблематики. Такий підхід дозволяє розглядати конституційний лад та його гарантії як макросистему та мікросистему відповідно.

Проблематику гарантій конституційного ладу розробляли Ю. Бисага, Ф. Веніславський, О. Кушніренко, Л. Наливайко, М. Орзіх, В. Погорілко, О. Прієшкіна, О. Скрипнюк, О. Совгіря, В. Тацій, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, Н. Шукліна та ін. Однак, аналіз доступних нам праць засвідчив, що з позицій системного підходу гарантії практично не вивчалися, не розглядалися як складник структури конституційного ладу, що, на наш погляд, суттєво звужує бачення й самого конституційного ладу.

Спроби дослідити гарантії конституційного ладу як компонент його структури здійснено у поодиноких працях. Так, розглядаючи основи конституційного ладу як інститут конституційного права України, серед норм, що його утворюють, В. Кравчук, вказує і на ті норми, які регулюють та визначають гарантії конституційного ладу України та механізми його захисту [7, с. 59]. Можна припустити, що гарантії автором розглянуто як елемент конституційного ладу, хоча й незрозуміло, чому їх відокремлено від захисту, і що під ним мається на увазі. Конституційний лад як систему, що містить у собі й відповідні гарантії, вивчав О. Скрипнюк [11].

Метою статті є обґрунтування моделі системи гарантування конституційного ладу України та його засад як цілісної сукупності взаємопов'язаних та взаємообумовлених компонентів, що покликана виконувати конкретне призначення і функціонує у певному середовищі.

Системний підхід до дослідження гарантій конституційного ладу вимагає проведення аналізу генетичного, функціонального, морфологічного та структурного показників даної системи. Результати вивчення наукових праць

з окресленої проблематики дають підстави стверджувати, що перші два показники фактично залишилися поза увагою дослідників. Лише в деяких роботах є непрямі вказівки на генетику системи гарантій конституційного ладу. Так, Ю. Тодика визначив гарантування конституційного ладу як складний політико-правовий інститут, становлення та існування якого зумовлюється логікою державного і суспільного розвитку [13, с. 10].

Важливість дослідження функціонального показника системи гарантій конституційного ладу пояснюється тим, що вона, як і будь-яке інше системне утворення, є функціонально диференційованою, тобто створеною (організованою) для виконання певних функцій як напрямів її впливу на конституційний лад. У найбільш загальному вигляді функціональне призначення системи гарантій полягає у створенні умов, необхідних і достатніх для належної реалізації засад, забезпечення стабільності й непорушності, охорони і захисту конституційного ладу як найважливішого предмета конституційно-правового регулювання. У даному контексті актуальними є теза Ю. Тодика про те, що наявність цих гарантій є обов'язковим наслідком існування і формування певного типу конституційного ладу. Інакше кажучи, у разі відсутності системи гарантій конституційного ладу втрачається можливість розглядати його як функціонально і структурно стабільне політико-правове явище. Більше того, гарантії конституційного ладу є водночас і гарантіями реалізації норм конституції, які, встановлюючи основи правового регулювання держави та інших інститутів політичної системи, повинні не лише декларуватись, але й гарантуватись [13, с. 10].

Щодо ступеня дослідженості конституційно-правовою наукою структурно-морфологічного показника, слід зазначити, що сам термін «система» широко використовується для визначення поняття «гарантії конституційного ладу». Ним оперують В. Опришко, О. Скрипнюк, О. Совгіря, В. Погорілко, Ю. Тодика, В. Федоренко, Н. Шукліна та ін. Очевидно, це має вказувати на реалізацію в їхніх дослідженнях системного підходу, однак, детальний аналіз засвідчує, що системний підхід в них, якщо і зреалізований, то не повною мірою. Так, за В. Погорілком, Конституція України (далі – Конституція) передбачила і закріпила відносно цілісну систему гарантій конституційного ладу. Однак, під цими гарантіями вчений має на увазі гарантів, якими «... є практично всі основні суб'єкти конституційно-правових відносин та інші елементи цих відносин» [4, с. 145]. Віддзеркалення такого стану невизначеності, передусім термінологічної, знаходимо у працях інших науковців. Наприклад, О. Прієшкіна в одній і тій самій статті говорить то про критерії структурування «гарантій», то про «... критерій класифікації щодо системи гарантів конституційного ладу...» [10, с. 198-199].

Переважає в конституційно-правовій науці підхід, згідно з яким, гарантії – це система загальних і спеціальних умов, способів і засобів забезпечення існування (функціонування) конституційного ладу України як найважливішого конституційно-правового явища, інституту. Дискусійним наразі залишається лише сам перелік (реєстр) цих засобів і способів.

До прикладу, підсумовуючи аналіз гарантій конституційного ладу з позицій системного підходу, О. Прієшкіна виділила декілька критеріїв їх класифікації. Не викликає сумнівів теза вченої, що це дозволяє отримати всебічну та цілісну характеристику гарантій, продемонструвати специфіку їх практичної реалізації. Проте, систему гарантій конституційного ладу вона зводить до сукупності форм, засобів, способів гарантування – загальних і спеціальних, зовнішніх і внутрішніх, державних і недержавних. При цьому, очевидно, як на складові частини цієї системи вона вказує і на юридичні норми та фактичних суб'єктів [10, с. 200]. Таке бачення системи гарантій конституційного ладу значно звужує її розуміння.

На наш погляд, її структуру слід розглядати як таку, що охоплює наступні компоненти: 1) мета функціонування системи; 2) об'єкт; 3) суб'єкти; 4) способи, засоби, заходи, форми гарантування (самі гарантії); 5) результат функціонування. Враховуючи таку структуру даної системи, в якій безпосередньо гарантії є лише одним з її складників, вважаємо, що більш відповідною їй назвою є не «система гарантій», а «система гарантування» конституційного ладу як більш широке поняття. У такому розумінні її можна розглядати і як відповідний механізм, складові частини якого взаємодіють і забезпечують функціонування, тобто виконання системою своїх функцій.

Мета функціонування даної системи наразі фактично тотожна меті гарантування конституційного ладу України. У даному контексті доречним є звернення до Великого тлумачного словника, в якому «гарантований» – це «сталій» [1, с. 222]. Відштовхуючись від такого значення цього терміну, мета гарантування вбачається в забезпеченні його сталості, стабільності. Водночас не можна не погодитися із О. Прієшкіною, котра, посилаючись на В. Погорілку, зазначає, що однією з найважливіших фундаментальних властивостей конституційного ладу є діалектичне сполучення в ньому елементів розвитку і стабільності. Дійсно, конституційний лад змінюється разом із динамікою суспільних і державних відносин, яка, однак, позначає лише конкретний зміст цих відносин. Натомість, їх форма повинна зберігати свою непорушність, що забезпечується системою гарантій конституційного ладу [10, с. 196]. Викладене дозволяє стверджувати, що мета гарантування конституційного ладу України полягає у забезпеченні як його непорушності й стабільності, так і сприянні прогресивному розвитку, адекватному динаміці суспільних і державних відносин.

Об'єктом даної системи або об'єктом гарантування є конституційний лад України як сукупність суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією і законами, прийнятими на її основі та відповідно до неї, а також його загальні засади. Оскільки Конституція має найвищий рівень правової охорони, загальні засади, закріплені в ній, як найважливіший конституційно-правовий інститут також перебувають під особливим юридичним захистом.

До суб'єктів, як вже зазначалося вище, В. Погорілко відносить практично всіх основних суб'єктів конституційно-правових відносин та інші елементи цих відносин. Серед них: Український народ; Українська держава в цілому і в особі її спеціалізованих інститутів; Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади; Конституційний Суд України; суди загальної юрисдикції і прокуратура; політичні партії і громадські організації; засоби масової інформації; національні меншини; територіальні громади, органи і посадові особи місцевого самоврядування; підприємства, установи, організації; міжнародні організації [4, с. 145]. Сьогодні цей перелік можна розширити за рахунок парламентської коаліції та парламентської опозиції (хоч О. Скрипнюк і називає їх не суб'єктами, а «важливим елементом організаційно-правових гарантій конституційного ладу України») [11, с. 49]. Найважливіша роль серед перелічених суб'єктів належить Українському народу як носію суверенітету та єдиному джерелу влади в Україні, що має виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні (ч. 1-2 ст. 5 Конституції) [5].

Як бачимо, перелік суб'єктів є широким і потребує систематизації. Сприяє у цьому, наприклад, об'єднання їх у дві групи: 1) суб'єкти державної влади; 2) суб'єкти-елементи громадянського суспільства. Інтеграція діяльності цих груп щодо гарантування конституційного ладу логічно витікає з положень Конституції, згідно з ч. 1 ст. 17 якої, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки

є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [5].

Л. Налівайко запропонувала класифікувати суб'єктів за такими критеріями: спосіб створення (державні, недержавні); сфера дії (внутрішньодержавні, міжнародні); обсяг компетенції (загальної, спеціальної компетенції); територія поширення компетенції (загальнодержавні, місцеві); функціональне призначення (організаційно-політичні, організаційно-економічні, організаційно-соціальні, організаційно-культурні) [9, с. 9].

Щодо самих гарантій як складника системи гарантування конституційного ладу, за усталеним у конституційно-правовій науці підходом, під ними розуміють сукупність загальних (загальносоціальних) та спеціальних (юридичних) умов і засобів матеріального та процесуального характеру, які забезпечують дієвість основних принципів та інститутів суспільного і державного ладу України [11, с. 48]. Спеціальні, що, як вказують О. Совгира та Н. Шукліна, ґрунтуються на єдності правових, інституційних та процедурних засобів [12, с. 85], у свою чергу, поділяються на нормативно-правові та організаційно-правові.

У межах авторської моделі системи гарантування конституційного ладу пропонуємо іншу будову цього компонента. Передусім ми виходимо з того, що загальносоціальні гарантії (належний стан суспільного і державного життя як умова подальшого стабільного функціонування конституційного ладу) залишені поза увагою конституціоналістів. Це опосередковано підтверджує, що виокремлення такого виду гарантій не є достатньо обґрунтованим. На наш погляд, використовуючи методологію системного підходу, стан суспільного і державного життя наразі слід розглядати не як гарантію, а як зовнішнє середовище системи, зовнішні чинники впливу на неї. Так, О. Скрипнюк, хоч і вивчає стан загального розвитку всіх сфер суспільного і державного життя (політичної, економічної, соціальної, культурної, екологічної, інформаційної тощо) та їх взаємну кореляцію у контексті загальносоціальних гарантій, разом з тим акцентує, що цей стан значною мірою впливає на гарантованість конституційного ладу. Поряд із цими об'єктивними чинниками, продовжує вчений, слід враховувати й суб'єктивні, наприклад, стосунки між національними політичними лідерами [11, с. 48].

О. Прієшкіна також пропонує поділити гарантії конституційного ладу на загальні та спеціальні, що, на перший погляд, видається традиційним підходом. Однак, до першої групи вона відносить гарантії, метою яких є захист конституційного ладу загалом, всіх або переважної більшості його інститутів, а до другої – ті, які мають на меті гарантування його окремих інститутів (державного чи суспільного ладу, прав і свобод людини і громадянина тощо) [10, с. 198]. Вважаємо, що такий поділ є недостатньо обґрунтованим, так, наприклад, можна знайти таку гарантію, яка б, наприклад, забезпечувала права людини як одну із засад конституційного ладу і при цьому не сприяла б його стабільності загалом.

Організаційно-правові (організаційно-інституційні) гарантії конституційного ладу Ф. Веніславський описує як систему державних та недержавних інституцій, діяльність яких спрямована на забезпечення стабільності й непорушності конституційного ладу та його засад [2, с. 131-132]. Загалом погоджуємось із ним у тому, що ця система представлена сукупністю органів та інститутів держави і громадянського суспільства, наділених правосуб'єктністю щодо забезпечення стабільності конституційного ладу. Проте, вважаємо за доцільне розглядати їх не як гарантії конституційного ладу, а як суб'єктів системи гарантування конституційного ладу, окремий її компонент. До слова, це сприятиме і впорядкуванню термінологічного апарату досліджень з цієї проблематики, зокрема щодо використання терміно-поняття «гарантії»-«гаранти».

Спробу відмежувати «гарантії» від «суб'єктів-гарантів» здійснив С. Возгрін. Конституційний лад будь-якої країни, вказує він, зберігає непорушність і належним чином функціонує і розвивається лише тоді, коли має надійні відповідні гарантії та суб'єктів, які охороняють і захищають конституційний лад. Природньо, що й Конституція України передбачила й закріпила цілісну систему гарантій конституційного ладу, а також ряд суб'єктів його охорони та захисту [3].

Нормативно-правові гарантії конституційного ладу, за Ф. Веніславським, – це система конституційно-правових норм, що визначають та закріплюють його гарантії [2, с. 131-132]. За О. Скрипнюком, вони визначаються досконалістю системи чинного конституційного законодавства України, яке закріплює в Конституції і законах України основні інститути суспільства і держави [11, с. 48].

Нормативно-правові гарантії, за В. Погорілко, посідають чільне місце серед гарантій конституційного ладу. Пріоритетним при цьому є значення норм самої Конституції, поряд з якою важлива роль у гарантуванні конституційного ладу належить конституційному законодавству (законом про вибори, референдуми, політичні партії та громадські організації, органи державної влади тощо), а також іншим галузям законодавства, зокрема адміністративному, кримінальному, інформаційному, митному, військовому тощо [4, с. 146-147].

Відштовхуючись від поділу права на матеріальне і процесуальне, логічним є поділ нормативно-правових гарантій на матеріальні (принципи конституційного ладу, конституційно-правовий статус, права і обов'язки учасників правовідносин, уповноважених забезпечувати гарантованість конституційного ладу, норми, які встановлюють юридичну відповідальність за порушення конституційного ладу) та процесуальні (система норм конституційного та інших галузей права, які визначають гарантування конституційного ладу як вид юридичного процесу) [11, с. 49]. В. Кравченко виділяє екстраординарні засоби захисту конституційного ладу, наприклад, правові режими надзвичайного і воєнного станів [6, с. 104].

Отже, ця група гарантій представлена як певна система законодавства, що має чітку ієрархічну структуру, в якій найвище місце посідає Конституція. При цьому, як нормативно-правовий акт вищої юридичної сили Конституція є не лише основною гарантією стабільності конституційного ладу, а й інваріантною умовою його існування. Всі інші закони та підзаконні акти мають бути конституційними, тобто відповідати конституційним положенням.

Разом з тим, фахівці акцентують увагу на тому, що застосування Конституції іноді змушує сумніватися в тому, що вона дійсно виконує роль гаранта, її чинна редакція не містить інституту захисту засад конституційного ладу, норми ст. 17 є загальними і не конкретними. Виходячи з цього, О. Кушніренко обґрунтовує думку, що правові гарантії конституційного ладу України необхідно закріпити в спеціальній статті (статтях) Основного Закону. Крім визначення самого поняття конституційного ладу та його засад, вони мають вміщувати перелік суб'єктів, обов'язком яких є діяльність з гарантування конституційного ладу, опис відповідних функцій, компетенцій, повноважень [8].

Таким чином, сутність і зміст четвертого компонента системи гарантування конституційного ладу України становлять безпосередньо нормативно-правові гарантії як сукупність норм чинного, передусім конституційного, законодавства, що визначає способи, засоби, заходи, форми, процедури, здійснення яких і забезпечує стабільність і непорушність конституційного ладу, гарантує його.

До прикладу можна навести конституційні положення щодо особливого юридичного захисту загальних засад як об'єкта системи гарантування конституційного ладу. У ч. 1 ст. 156 Розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» Основного Закону передбачено особливий поря-

док внесення змін усього до трьох розділів, одним з яких є Розділ I «Загальні засади». Крім того, що законопроект про внесення змін до цього розділу подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. Більше того, повторне подання законопроекту про внесення змін до цього розділу Конституції з одного й того самого питання, згідно з ч. 2 ст. 156 Конституції, можливе лише до Верховної Ради України наступного скликання [5].

Гарантування конституційного ладу, як вже зазначалося, повинно і може здійснюватися лише у контексті гарантування самої Конституції. Важливою нормативно-правовою гарантією конституційного ладу на цьому тлі є ст. 157 Основного Закону. Відповідно до її положень, Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина, або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Будь-які зміни конституційного ладу здійснюються не довільно, а у визначених Конституцією і законами формах, наприклад, питання про зміну території України, згідно із ст. 73 Конституції, вирішується виключно всеукраїнським референдумом [5].

Останнім за місцем, але не за значенням, компонентом системи гарантування конституційного ладу України є результат її функціонування. Його роль у цій системі полягає у тому, що він засвідчує ступінь її ефективності щодо забезпечення надійної охорони конституційного ладу. Якщо результат показує недостатню ефективність системи, то, очевидно, доцільною є її перебудова, зміна змістового наповнення компонентів, наприклад, розширення компетенцій і повноважень суб'єктів гарантування, імплементація нових засобів, форм їх діяльності. При цьому, важливо

систематично аналізувати ступінь досягнення цього результату, рівень ефективності діяльності уповноважених суб'єктів. Наразі зазначимо, якщо такі дослідження і проводяться, то, переважно, вони стосуються одного суб'єкта – Конституційного Суду України [2].

У межах системного дослідження гарантування конституційного ладу України та його засад слід акцентувати на тому, що всі компоненти відповідної системи взаємопов'язані і взаємообумовлені. Вони не просто додаються одне до іншого, а інтегруються, унаслідок чого й досягається бажаний результат функціонування системи. Ієрархічно вищим компонентом у цій системі (як і в будь-якій іншій) є мета. Вона відіграє системоутворювальну роль, орієнтує систему на виконання її функцій. На досягнення мети підбирається адекватний комплекс засобів, способів, форм діяльності із забезпечення стабільності конституційного ладу. Метою, як вже вказувалося, визначається результат функціонування системи, а ступінь досягнення мети свідчить про її ефективність.

Отже, встановлено, що гарантування конституційного ладу України та його засад не досліджувалося як система, хоча, для визначення поняття «гарантії конституційного ладу» науковці й використовують відповідний термін. Реалізація системного підходу дозволила обґрунтувати модель системи гарантування конституційного ладу України, цілісну структуру якої утворюють такі взаємопов'язані і взаємообумовлені компоненти, як: мета, об'єкт, суб'єкти гарантування, безпосередньо гарантії (нормативно-правові) та результат функціонування системи, який засвідчує ступінь досягнення мети, дозволяє встановити рівень ефективності системи. Стан суспільного і державного життя у цій моделі постає як зовнішнє середовище системи, що впливає на неї позитивно або негативно посередництвом об'єктивних і суб'єктивних чинників. Перспективними у напрямку дослідження є питання встановлення ефективності функціонування як системи гарантування загалом, так і відповідної діяльності її окремих суб'єктів, а також дієвості конкретних засобів і заходів з гарантування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Веніславський Ф. В. Конституційний Суд України в механізмі забезпечення стабільності конституційного ладу / Ф. В. Веніславський // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 2. – С. 130–137.
3. Возгрін С. Ю. Суб'єкти охорони та захисту конституційного ладу України / С. Ю. Возгрін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/vozgrin-syu-subekti-ohoroni-ta-zahistu-konstitutsiyonogo-ladu-ukrayin>
4. Конституційне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілко. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 688 с.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
6. Кравченко В. В. Конституційне право України : [навчальний посібник] / В. В. Кравченко. – 3-тє вид., виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2004. – 512 с.
7. Кравчук В. Інститут основ конституційного ладу у системі конституційного права України / В. Кравчук // Історико-правовий часопис. – 2015. – № 1 (5). – С. 55–59.
8. Кушніренко О. Г. Закріплення в Конституції України гарантії захисту засад конституційного ладу України – важливий фактор політичної стабільності в суспільстві / О. Г. Кушніренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=43619>
9. Наливайко Л. Р. Система організаційно-правових гарантії державного ладу України / Л. Р. Наливайко // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 3–12.
10. Прієшкіна О. В. Теоретичні та практичні аспекти гарантії конституційного ладу України / О. В. Прієшкіна // Держава і право. – 2010. – Вип. 51. – С. 196–200.
11. Скрипнюк О. В. Конституційний лад України : ознаки, принципи, гарантії / О. В. Скрипнюк // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 4 (14). – С. 46–51.
12. Совгіря О. В. Конституційне право України : підручник / О. В. Совгіря, Н. Г. Шукліна. – К., 2007. – 386 с.
13. Тодика Ю. Конституція як соціальна цілісність / Ю. Тодика // Право України. – 2000. – № 12. – С. 8–14.